

Bogusława DOBEK-OSTROWSKA

Uniwersytet Wrocławski

dobek@uni.wroc.pl

MIĘDZY POLITOLOGIĄ I KOMUNIKOLOGIĄ RAZEM CZY OSOBNO? PRZYPADEK STUDIÓW PORÓWNAWCZYCH NAD RELACJAMI POLITYKI I MEDIÓW W EUROPIE ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ

ABSTRACT **Between Political Science and Media Studies. Together or Separately? Case of Studies Dedicated to Political and Media Systems in Central and Eastern Europe**

Political science is older science than communication studies, but during the last decades we observe a high dynamic of communication research and publications. It is linked with a development of television in the second part of 20th c., and the new media as internet and next, the social media in 21th c. The technologies of communication play a fundamental role as an object of research at both disciplines because they revolutionize the political world. A group of scholars, who are interested in a research between politics and communication, widens systematically. This process started in 50s of 20th c. During the last two decades studies in political communication have confirmed how political and communication sciences are close. I will show this symbiosis on an example of relations between media and politics in Eastern and Central Europe.

Słowa kluczowe: system polityczny, system medialny, demokratyzacja, wolność mediów, model relacji polityki i mediów

Keywords: political system, media system, democratization, media freedom, models of media and politics relationship

WSTĘP

Politologia jest nauką starszą i o zdecydowanie większym dorobku niż komunikologia. W ostatnich dziesięcioleciach obserwujemy znaczący przyrost badań w zakresie komunikowania i mediów, co łączy się niewątpliwie z bardzo wysoką dynamiką rozwoju telewizji w drugiej połowie XX w., a następnie nowych mediów – internetu w latach 90. XX stulecia i mediów społecznościowych w XXI w. Te technologie mają fundamentalne znaczenie jako przedmiot badań nie tylko dla medioznawców, lecz także politologów, zrewolucjonizowały bowiem świat polityki i wniosły do niego nową jakość. Obok tradycyjnie aktywnych uczestników procesu komunikowania politycznego, posiadających dostęp do kanałów komunikowania – aktorów politycznych (polityków i partii politycznych) oraz mediów masowych¹ – do debaty publicznej dołączyli obywatele. Dzięki internetowi (strony, fora dyskusyjne, blogi) i mediom społecznościowym (Facebook, Twitter i inne) mogą oni na bieżąco brać udział w dyskusji, komentować polityczne wydarzenia, prezentować swoje poglądy. Kampania wyborcza Baracka Obamy w 2008 r. po raz pierwszy w historii pokazała ich siłę. W Europie i Polsce nastąpiło to później, a prezydencka kampania wyborcza w 2015 r. jest tego dobrym przykładem.

Obecnie grupa badaczy lokujących swoje naukowe zainteresowania na styku politologii i komunikologii jest coraz liczniejsza, co najlepiej ukazuje działalność komitetu komunikowania politycznego International Communication Association, jednego z najprężniej działających w ramach tego prestiżowego stowarzyszenia naukowego. Do tego należy dodać listę wysoko punktowanych czasopism naukowych na świecie, gdzie właśnie publikacje z tego zakresu stanowią imponującą część. Obserwacja świata politologii (International Political Science Association) i komunikologii (International Communication Association, International Association for Media and Communication Research, European Communication Research and Education Association) w ostatnich dwóch dziesięcioleciach daje niezbitę dowody na to, jak obie dyscypliny naukowe się wzajemnie stymulują i uzupełniają, jak są sobie potrzebne.

Badania, jakie zainicjowali w latach 50. i 60. XX w. wybitni politolodzy, tacy jak: Deutsch², Almond i Coleman³, Easton⁴, położyły mocny fundament pod studia nad komunikowaniem politycznym. W drugiej połowie XX w. dołączyli badacze systemów politycznych i przejścia do demokracji: Huntington⁵ i O'Donnell i Schmitter⁶, a tak-

¹ B. Dobek-Ostrowska, *Media masowe i aktorzy polityczni w świetle studiów nad komunikowaniem politycznym*, Wrocław 2004, s. 61, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, nr 2594.

² K. Deutsch, *The Nerves of Government. Models of Political Communication and Control*, New York 1963.

³ *The Politics of the Developing Areas*, red. G. Almond, J. Coleman, Princeton 1960.

⁴ D. Easton, *A Systems Analysis of Political Life*, New York 1965.

⁵ S. Huntington, *Trzecia fala demokratyzacji*, przeł. A. Dziurdziuk, Warszawa 1995.

⁶ G. O'Donnell G., Ph. Schmitter, *Transitions from Authoritarian Rule. Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*, Baltimore 1986.

że wyrosły z tradycji szkoły frankfurckiej Habermas⁷. Monografią inicjującą studia nad systemami medialnymi była praca Sieberta, Petersona i Schramma z 1956 r. *Four Theories of Press*⁸. Potem trzeba było czekać aż pół wieku na przełomową koncepcję w badaniach nad relacjami mediów i polityki. W 2004 r. Hallin i Mancini⁹ zainspirowali wielu badaczy na świecie swoimi trzema modelami. W ostatnich dziesięcioleciach studia nad relacjami/modelami polityki i mediów jednoznacznie potwierdzają, że obie dyscypliny naukowe – politologia i komunikologia – są sobie bardzo bliskie i nie sposób ich od siebie oddzielić, a jeśli ktoś opowiada się za ich separacją, to skazuje się na marginalizację.

Współzależność tych dyscyplin można wykazać na przykładzie analizy porównawczej relacji systemu politycznego i medialnego w Europie Środkowo-Wschodniej po 1989 r.

1. MODELE RELACJI POLITYKI I MEDIÓW

Pierwszymi badaczami, którzy podjęli się zbudowania modeli relacji polityki i mediów (teoria prasy), byli chicagowscy politolodzy Siebert, Peterson i Schramm¹⁰. Wyróżnili oni cztery modele: autorytarny (*Authoritarian*), libertariański (*Liberatarian*), odpowiedzialności społecznej (*Social Responsibility*) i sowiecko-totalitarny (*Soviet-Totalitarian*). Z punktu widzenia badań nad współczesną Europą Środkowo-Wschodnią szczególnie przydatny jest model autorytarny. Autorzy wskazują m.in. na takie jego cechy, jak: wsparcie polityki rządu i służba państwu, ograniczenie dostępu do mediów tylko do wybranej grupy, kontrola mediów i cenzura, media jako instrument polityki rządu bez względu na ich własność.

Przez pół wieku nikt nie podejmował badań nad systemami medialnymi i ich relacjami z polityką. Dopiero amerykański politolog Hallin i włoski socjolog Mancini zaprezentowali w 2004 r. trzy modele mediów i polityki¹¹. Koncepcja ta ma nie tylko zwolenników, lecz także wielu krytyków. Nie ulega jednak wątpliwości, że dała ona poważny impuls do studiów porównawczych na całym świecie, wręcz je zrewolucjonizowała. Ukazały się liczne publikacje na temat relacji obu światów. Na uwagę zasługuje artykuł szwajcarskich autorów Brüggemanna, Engessera, Büchela, Humprechtera i Castro z 2014 r.¹², będący empiryczną weryfikacją koncepcji Hallina i Manciniego,

⁷ J. Habermas, *Political Communication in Media Society. Does Democracy Still Enjoy an Epistemic Dimension? The Impact of Normative Theory on Empirical Research*, „Communication Theory” 2006, Vol. 16, nr 4, s. 411-427, [online] <http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-2885.2006.00280.x>.

⁸ F. Siebert, T. Peterson, W. Schramm, *Four Theories of Press. The Authoritarian, Libertarian, Social Responsibility, and Soviet Communist Concepts of what the Press Should Be and Do*, Urbana 1956.

⁹ D. Hallin, P. Mancini, *Systemy medialne. Trzy modele mediów i polityki w ujęciu porównawczym*, przeł. M. Lorek, Kraków 2007, *Media*.

¹⁰ F. Siebert, T. Peterson, W. Schramm, *Four Theories of Press...*, s. 7.

¹¹ D. Hallin, P. Mancini, *Systemy medialne...*

¹² M. Brüggemann i in., *Hallin and Mancini Revisited: Four Empirical Types of Western Media System*, „Journal of Communication” 2014, Vol. 64, nr 6, s. 1037-1065, [online] <http://dx.doi.org/10.1111/jcom.12127>.

opierający się na tym samym zestawie krajów. Niepodważalną zasługą autorów jest wykorzystanie nowych narzędzi badawczych, jakie mogą być wykorzystane w tego typu badaniach.

Najczęściej badacze podejmujący problematykę demokratyzującej się Europy Środkowej inspirowali się modelem spolaryzowanego pluralizmu, który najlepiej odzwierciedlał procesy tam zachodzące. Po dwudziestu latach reform w niektórych krajach regionu pojawiać się zaczęły cechy modelu liberalnego i w mniejszym stopniu demokratycznego korporacjonizmu¹³. Pierwszą próbą zastosowania i weryfikacji koncepcji Hallina i Manciniego w badaniach porównawczych w szerszej skali była koncepcja chorwackich politolożek Peruško, Vozab i Čuvalo z 2013 r.¹⁴ Jednakże badaniami objęto dziesięć z dwudziestu jeden krajów regionu, ograniczając się do członków Unii Europejskiej (bez Łotwy). Do modelu europejskiego mainstreamu, cechującego się średnim wpływem partii politycznych na media, zaliczyły one: Polskę, Estonię, Czechy, Słowację i Słowenię. Znacząca ingerencja partii i polityków jest właściwością modelu południowo-wschodnioeuropejskiego, do którego autorki zakwalifikowały: Litwę, Chorwację, Węgry, Rumunię i Bułgarię.

Wykres 1. Rozwój studiów nad relacjami polityki i mediów

CZTERY TEORIE PRASY (Siebert, Peterson & Schramm, 1956)

Model autorytarny
Model libertariański
Model odpowiedzialności społecznej
Model sowiecki/totalitarny

TRZY MODELE MEDIÓW I POLITYKI (Hallin & Mancini, 2004)

Północnoatlantycki/Liberalny
Północno-centralnoeuropejski/Demokratyczny korporacjonizm
Śródziemnomorski/Spolaryzowany pluralizm

CZTERY EMPIRYCZNE TYPY ZACHODNICH SYSTEMÓW MEDIÓW
(Brüggemann, Engesser, Büchel, Humprecht & Castro, 2014)

Północny
Środkowy
Zachodni
Południowy

TRZY MODELE SYSTEMÓW MEDIÓW (Perusko, Vozab & Čuvalo, 2013)

Model południowo-wschodnioeuropejski
Model europejski mainstream
Model skandynawski

Źródło: opracowanie własne.

¹³ B. Dobek-Ostrowska, *Polski system medialny na rozdrożu. Media w polityce, polityka w mediach*, Wrocław 2011, s. 25, 113-114, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, nr 3298. *Komunikowanie i Media*.

¹⁴ Z. Peruško, D. Vozab, A. Čuvalo, *Audiences as a Source of Agency in Media Systems: Post-socialist Europe in Comparative Perspective*, „Mediální Studia” 2013, Vol. 2, s. 137-154.

Przedstawione na wykresie 1 modele stanowią solidną bazę teoretyczną dla przyszłych badań nad modelami relacji w tej części Europy, które powinny być podbudowane studiami empirycznymi i obejmować wszystkie kraje regionu.

2. MEDIA I POLITYKA W EUROPIE ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ

W konsekwencji upadku bloku wschodniego, rozwiązania Związku Radzieckiego i wojny na Bałkanach w latach 90. XX w. w miejsce ośmiu pojawiało się dwadzieścia jeden tworów państwowych. Jedynie pięć istniało nadal w tych samych granicach (Polska, Węgry, Rumunia, Bułgaria, Albania). Obszar NRD został przyłączony do RFN, a pozostałe kraje powstały w wyniku rozpadu ZSRR, Czechosłowacji i Jugosławii. Kraje te weszły w fazę politycznej transformacji (*transition from authoritarian regime/communism*) i reformy mediów zakończonych różnymi efektami. Nie ulega wątpliwości, że w analizie tych procesów i ich lepszym zrozumieniu pomogło wykorzystanie dorobku dwóch dyscyplin naukowych oraz współpraca politologów i komunikologów.

Na szczególną uwagę zasługuje koncepcja Rustowa z 1970 r., który zaprezentował trzy fazy procesu demokratyzacji: faza wstępna (*Pre-transition*), przejście do demokracji (*Transition*) i konsolidacja (*Consolidation*). Efektem końcowym powinna być (ale nie zawsze jest) demokracja. Ta *stricte* politologiczna teoria była rozwijana w kolejnych dziesięcioleciach, wraz z pojawianiem się nowych przypadków transformacji politycznej w Europie Południowej (Hiszpania, Portugalia, Grecja) i Ameryce Łacińskiej. W każdym przypadku było to odejście od reżimu autorytarnego. Upadek bloku sowieckiego po raz pierwszy w historii uruchomił proces przejścia od komunizmu do innych form ustrojowych (demokracji lub reżimu autorytarnego). Tu na uwagę zasługuje refleksja Jakubowicza, który wskazuje na bardziej skomplikowaną, „potrójną”, a w wielu przypadkach „poczwórą” transformację krajów w Europie Środkowo-Wschodniej na gruzach komunizmu, obejmującą 1) budowę państwowości, 2) budowę narodowości, 3) reformy polityczne, 4) reformy ekonomiczne¹⁵.

Media masowe od początku stanowiły przedmiot zainteresowania aktorów politycznych uczestniczących w przeobrażeniach politycznych. W komunizmie media były własnością państwa i służyły interesom partii komunistycznej. Demokracja wymagała otwarcia systemu medialnego dla różnych podmiotów prywatnych i publicznych. Opierając się na doświadczeniach demokratyzujących się w ostatnich dekadach XX w. krajów w Ameryce Łacińskiej, Azji, Afryce, a także w Europie Środkowo-Wschodniej, Rozumilowicz¹⁶, amerykańska badaczka komunikowania, zaprezentowała bardzo użyteczną koncepcję czterech etapów reformy mediów, które

¹⁵ K. Jakubowicz, *Rude Awakening. Social and Media Change in Central and Eastern Europe*, Cresskill 2007, s. 61, *Hampton Press Communication Series. Political Communication*.

¹⁶ B. Rozumilowicz, *A Democratic Change: A Theoretical Perspective*, [w:] *Media Reform. Democratizing the Media, Democratizing the State*, red. M. Price, B. Rozumilowicz, S. Verhulst, London 2002, s. 17, *Routledge Research in Cultural and Media Studies*, 9.

są odzwierciedleniem i następstwem procesu demokratyzacji (tab. 1). Fazie wstępnej zmian politycznych odpowiada etap przedtransformacyjny mediów (*Pre-transition*). Przejście do demokracji uruchamia podstawowy etap transformacji mediów (*Primary transition*). Z konsolidacją demokracji związany jest wtórny etap transformacji mediów (*Secondary transition*). Pożądanym efektem końcowym procesu demokratyzacji jest zainstalowanie demokracji, której to fazie odpowiada etap późnej transformacji mediów (*Late transformation*).

Tabela 1. Proces demokratyzacji i reforma mediów

Reforma mediów Demokratyzacja	Etap przedtrans- formacyjny mediów	Podstawowy etap transformacji mediów	Wtórny etap transformacji mediów	Etap późnej transformacji mediów
Faza wstępna	X			
Przejście do demokracji		X		
Konsolidacja			X	
Demokracja				X

Źródło: B. Rozumilowicz, *A Democratic Change: A Theoretical Perspective*, [w:] *Media Reform. Democratizing the Media, Democratizing the State*, red. M. Price, B. Rozumilowicz, S. Verhulst, London 2002, s. 17, *Routledge Research in Cultural and Media Studies*, 9.

Zaprezentowana powyżej koncepcja demokratyzacji i reformy mediów wspiera diagnozę stanu zaawansowania tych procesów w Europie Środkowo-Wschodniej, dzięki niej łatwiej jest uchwycić podobieństwa i różnice między dwudziestoma jeden krajami. Proces budowy i konsolidacji demokracji w tej części Europy po dwudziestu latach przeobrażeń dobrze oddali w swych badaniach Schmitter i Karl¹⁷, Pridham¹⁸, Agh¹⁹, Hayoz²⁰ i Riedel²¹.

¹⁷ P. Schmitter, T. Karl, *Concepts, Assumption and Hypotheses about Democratisation: Reflections on „Stretching” from South to East*, [w:] *Central Europe. Two Decades After*, red. R. Riedel, Warsaw 2010.

¹⁸ J. Pridham, *Political Transformation in Post-Communist Europe: The State of Democracy, Its Consolidation and European Integration*, [w:] *Central Europe. Two Decades...*

¹⁹ A. Agh, *Democratic Consolidation or Backsliding in East Central Europe: Rediscovery of the Past Twenty Years of the „Lands in Between”*, [w:] *Central Europe. Two Decades...*

²⁰ N. Hayoz, *New Democracies and the Persistence of Old Power Structures in East Central and Eastern Europe*, [w:] *Central Europe. Two Decades...*

²¹ R. Riedel, *Democracy Building in Central and East Europe Transitory and Consolidation Revisited*, [w:] *Central Europe. Two Decades...*

Tabela 2. Kraje Europy Środkowo-Wschodniej w światowych rankingach

Kraj	Indeks Demokracji 2014 ^{a)}		Wolność Prasy 2015 ^{b)}		Indeks Wolności Prasy 2015 ^{c)}		Produkt krajowy (GDP) 2014 ^{d)}		Dostęp do inter- netu (% po- pulacji) 2014 ^{e)}
	Ranga	Średnia punk- tacja	Ranga	Punkty	Ranga	Punkty	Ranga	Per capita USD	
Niedoskonałe demokracje			Wolne						
Czechy	25	7,94	18	21	13	11,62	38	29 925	77,48
Estonia	34	7,74	12	16	10	11,19	42	26 999	81,62
Słowenia	37	7,57	24	25	35	20,55	39	29 658	72,32
Litwa	38	7,54	24	25	31	18,80	41	27 051	70,25
Łotwa	39	7,48	28	28	28	18,12	52	23 707	76,45
Polska	40	7,47	27	26	18	12,71	46	25 105	67,15
Słowacja	45	7,35	22	24	14	11,66	40	28 175	82,65
			Częściowo wolne						
Chorwacja	50	6,93	34	40	58	26,12	58	20 889	65,09
Węgry	51	6,90	31	37	65	27,44	48	24 942	74,38
Bułgaria	55	6,73	32	38	106	32,91	67	17 860	56,97
Serbia	56	6,71	34	40	67	27,66	86	13 329	48,69
Rumunia	57	6,68	36	42	52	24,9	60	19 712	51,66
Mołdowa	69	6,32	2*	48	72	27,85	130	4 979	44,81
Macedonia	72	6,25	41	58	117	36,26	85	13 349	Brak danych

^{a)} *Democracy Index 2014: Democracy and Its Discontents*, The Economist Intelligence Unit, [online] <http://www.sudestada.com.uy/Content/Articles/421a313a-d58f-462e-9b24-2504a37f6b56/Democracy-index-2014.pdf>, 17 IV 2015.

^{b)} *Freedom of the Press 2015*, Freedom House, [online] <https://freedomhouse.org/report/freedom-press/freedom-press-2015#.VdRxYPINR-w>, 17 IV 2015.

^{c)} *2015 World Press Freedom Index*, Reporters Without Borders, [online] <https://index.rs.org/#/>, 17 IV 2015.

^{d)} *List of countries by GDP per capita*, Wikipedia, [online] http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_%28PPP%29_per_capita, 17 IV 2015.

^{e)} *Internet Users by Country (2014)*, Internet Live Stats, [online] <http://www.internetlivestats.com/internet-users-by-country/>, 17 IV 2015.

Kraj	<i>Indeks Demokracji 2014^{a)}</i>		<i>Wolność Prasy 2015^{b)}</i>		<i>Indeks Wolności Prasy 2015^{c)}</i>		<i>Produkt krajowy (GDP) 2014^{d)}</i>		Dostęp do inter- netu (% po- pulacji) 2014 ^{e)}
	Ranga	Średnia punk- tacja	Ranga	Punkty	Ranga	Punkty	Ranga	Per capita USD	
Hybrydowy reżim									
Czarnogóra	77	5,94	33	39	114	3,63	77	14 996	58,72
Albania	88	5,67	37	49	82	28,77	95	11 377	56,47
Kosowo	Brak danych		37	49	87	30,63	105	9 242	Brak danych
Ukraina	92	5,42	3*	58	129	39,1	106	8 668	37,49
Bośnia i Herce- gowina	103	4,78	39	51	66	27,51	104	9 833	67,52
Autorytarny reżim			Brak wolności						
Białoruś	125	3,69	10*	93	157	47,98	64	18 161	51,18
Rosja	132	3,39	7*	83	152	44,97	49	24 805	59,27

* *Eurasia ranking* (12 krajów powstałych po rozpadzie ZSRR)

Źródło: opracowanie własne na bazie danych *Democracy Index 2014: Democracy and Its Discontents*, The Economist Intelligence Unit, [online] <http://www.sudestada.com.uy/Content/Articles/421a313a-d58f-462e-9b24-2504a37f6b56/Democracy-index-2014.pdf>; *Freedom of the Press 2015*, Freedom House, [online] <https://freedomhouse.org/report/freedom-press/freedom-press-2015#.VdRxYPINR-w>; *2015 World Press Freedom Index*, Reporters Without Borders, [online] <https://index.rsrf.org/#!/;> *List of countries by GDP (PPP) per capita*, Wikipedia, [online] http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_%28PPP%29_per_capita; *Internet Users by Country (2014)*, Internet Live Stats, [online] <http://www.internetlivestats.com/internet-users-by-country/>.

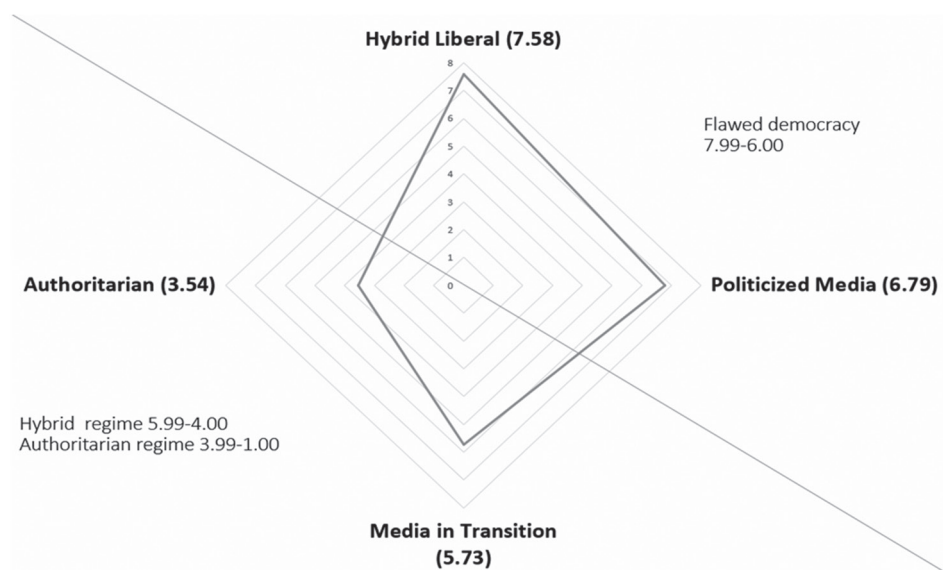
Dostępne światowe indeksy są niezwykle pomocne we wstępnym określeniu kondycji demokracji i stanu zmian w mediach w chwili obecnej w ujęciu porównawczym (tab. 2).

Dane zawarte w *Indeksie Demokracji 2014* pomagają ocenić poziom demokracji (lub jej brak), natomiast dwa inne zestawienia – *Wolność Prasy 2015* i *Indeks Wolności Prasy 2015* – wspomagają analizę zmian w mediach. W kontekście tej części świata ważne są informacje o produkcie krajowym w 2014 r. (GDP) oraz dostępie do internetu w 2014 r. Zestawienie tych danych razem pozwala ocenić, na ile zamożność społeczeństwa i użytkowność przez obywateli internetu wspomaga (czy potencjalnie może wspomóc) zależność między jakością demokracji i mediów i czy ma wpływ na model relacji polityki i mediów.

Wstępna analiza danych przedstawionych w tabeli 2 pozwala na wyodrębnienie czterech grup krajów. Do pierwszej można zaliczyć te uplasowane najwyżej w rankin-

gach (niedoskonałe demokracje, wolne media), jak Czechy, Estonia, Słowenia, Litwa, Łotwa, Polska i Słowacja. Tworzą one model liberalno-hybrydowy ze średnią 7,58 w *Indeksie Demokracji*. Drugą grupę – model mediów upolitycznionych ze średnią 6,79 (niedoskonałe demokracje, częściowo wolne media) – tworzą Chorwacja, Węgry, Bułgaria, Serbia i Rumunia. Mołdowa i Macedonia, choć w rankingach zaklasyfikowane w tym samym zestawie, wykazują istotne różnice w punktacji w *Indeksie Demokracji* i *Indeksie Wolności Prasy*. Bliżej im do hybrydowych reżimów z częściowo wolnymi mediami, takich jak w: Albanii, Bośni i Hercegowinie, Czarnogórze, Kosowie i na Ukrainie. Kraje te tworzą model mediów w fazie przejścia do demokracji ze średnią 5,73. W czwartej grupie znajdują się dwa autorytarne reżimy z brakiem wolności mediów – Rosja i Białoruś, ze średnią 3,54 (wykres 2).

Wykres 3. Modele relacji mediów i polityki w Europie Środkowo-Wschodniej (*Indeks Demokracji 2014*)

Źródło: opracowanie własne na bazie danych The Economist Intelligence Unit, 2015.

3. MODEL LIBERALNO-HYBRYDOWY

Model liberalno-hybrydowy jest charakterystyczny dla krajów ułożonych na północy i w centrum Europy – trzech krajów bałtyckich (Estonia, Łotwa i Litwa), trzech krajów zachodniosłowiańskich (Polska, Czechy, Słowacja) i jednego wyjątku – Słowenii na południu.

W porównaniu z innymi krajami regionu te zaliczone do tego modelu są w znacznie lepszej kondycji ekonomicznej i politycznej, a ich systemy medialne są najbardziej stabilne. Znajdują się na najwyższych pozycjach w *Indeksie Demokracji* i obu

indeksach wolności mediów. Są to najbogatsze kraje w regionie z najwyższym poziomem dostępu do internetu i najlepiej rozwiniętym społeczeństwem obywatelskim. W 2014 r. zostały sklasyfikowane jako „niedoskonałe demokracje” (*flawed democracies*) na pozycjach od 25 do 45. Czechy straciły status pełnej demokracji (*full democracy*), który utrzymywały jako jedyny kraj regionu w okresie od 2006 do 2013 r. W ostatnich latach Łotwa, Litwa i Polska poprawiły znacząco pozycję, zaś Słowacja i Słowenia przesunęły się w dół.

Indeks Wolności Prasy z 2015 r. pokazuje, że media są w zdecydowanie najlepszej kondycji w tym regionie. Cztery kraje znalazły się w pierwszej dwudziestce na świecie: Estonia (10), Czechy (13), Słowacja (14) i Polska (18). Znacznie niżej zaklasyfikowano Łotwę (28), Litwę (31) i Słowenię (35). Najlepsza w porównaniu z innymi krajami sytuacja ekonomiczna przekłada się na najwyższy poziom dostępu do internetu, który odgrywa coraz większą rolę w strukturze systemu medialnego. W 2014 r. Słowacja (82,65%) i Estonia (81,62%) należały do czołówki światowej. Z wyjątkiem Polski (67,15%) pozostałe kraje notowały dostęp powyżej 70% ludności.

Bazując na dotychczasowych studiach poświęconych tej części Europy, można wskazać kilka głównych cech relacji polityki i mediów w tych siedmiu krajach. Z jednej strony odnotowuje się najwyższe demokratyczne standardy w regionie i najsłabsze upolitycznienie mediów. Z drugiej strony obserwuje się eskapizm mediów ze sfery publicznej, co szczególnie mocno podkreśla się w przypadku Czech²², Słowacji²³ i Litwy²⁴. Media pozbawione są ideologicznej różnorodności i zainteresowania polityką. Ekonomiczny interes właściciela dominuje, co przejawia się w postępującej komercjalizacji i tabloidyzacji mediów. Inforozrywka zastępuje rzetelną polityczną informację. Badacze czescy mówią wręcz o upadku profesjonalizmu dziennikarskiego²⁵, do czego w dużym stopniu przyczyniły się zagraniczne przedsiębiorstwa dominujące na rynku (i dalej mające znaczące udziały pomimo sprzedaży wielu mediów), zainteresowane przede wszystkim zyskiem.

W przypadku Polski rynek medialny jest relatywnie duży. Z tego powodu jest on pluralistyczny, bardziej urozmaicony i konkurencyjny. Znaczące podmioty na rynku znajdują się w rękach polskich właścicieli. Jednak zmiany w ostatniej dekadzie były znaczące. Okres 2005-2010 cechował się wysokim upolitycznieniem mediów mainstreamowych. Polska miała wówczas najniższe notowania w rankingu *Wolność Prasy*

²² J. Volek, *Between Quality and Tabloid Press Strategies*, [w:] *Making Democracy in 20 Years. Media and Politics in Central and Eastern Europe*, red. B. Dobek-Ostrowska, M. Głowacki, Wrocław 2011, s. 268, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, nr 3299. *Komunikowanie i Media*.

²³ B. Ondrašik M. Škop, *Pressured Media – Two Nations, Different Problem. Development of the Media in Slovakia and Czech Republic from the 1993 Split until the Present Day*, [w:] *Making Democracy in 20 Years...*, s. 119.

²⁴ A. Balčytienė, *Culture as a Guide in Theoretical Explorations of Baltic Media*, [w:] *Comparing Media Systems Beyond the Western World*, red. D. Hallin, P. Mancini, Cambridge 2012, s. 71, *Communication, Society and Politics*.

²⁵ J. Volek, *Between Quality...*, s. 270; T. Trampota, J. Končelik, *The Tabloidization of the Czech Daily Press*, [w:] *Making Democracy in 20 Years...*, s. 297.

i wykazywała wiele cech typowych dla modelu spolaryzowanego pluralizmu²⁶ i modelu mediów upolitycznionych. Po 2010 r. polski system medialny zaczął nabywać cech hybrydowych, przede wszystkim z modelu liberalnego.

Znamienną właściwością modelu jest niskie upolitycznienie mediów (lub jego brak), które zastępowane jest silną komercjalizacją i w konsekwencji tabloidyzacją. Analiza systemów medialnych w siedmiu krajach zaliczonych do tego modelu potwierdza obecność niektórych cech modelu libertariańskiego wymienionych przez Sieberta, Petersona i Schramma pół wieku temu²⁷, ale przede wszystkim modelu liberalnego opisanego przez Hallina i Manciniego²⁸. Są to zatem hybrydy, połączenia wielu modeli.

4. MODEL MEDIÓW UPOLITYCZNIONYCH

Drugi model obejmuje Bułgarię, Chorwację, Węgry, Rumunię i jeden kraj spoza Unii Europejskiej – Serbię. Wszystkie mają status „wolnych” według indeksu *Wolność na Świecie 2015* (*Freedom of the World 2015*). Wspólne cechy to niskie (niższe w stosunku do modelu liberalno-hybrydowego) standardy demokratyczne i niska kultura polityczna, silne upolitycznienie mediów, kontrola aktorów politycznych nad radiem i telewizją publiczną. Należy jednak pamiętać o wysokiej dynamice tego modelu i trudno jest przewidzieć, jak długo taki stan może trwać w przyszłości. Kraje zaliczone do tego modelu są generalnie uboższe od tych w modelu liberalno-hybrydowym, znajdują się w stanie stagnacji lub kryzysie ekonomicznym. Najwyższe dochody w 2014 r. zanotowano na Węgrzech, a najniższe w Serbii.

W *Indeksie Demokracji 2014* zajmują dalsze pozycje, między 50 a 57. Z wyjątkiem Serbii, która nieznacznie poprawiała notowania, pozostałe kraje obniżyły standardy, przede wszystkim dotyczy to Węgier (ogólna punktacja 7,53 w 2006 i 6,90 w 2014 r.).

Negatywne tendencje odnotowuje się także w kwestii wolności mediów. Z wyjątkiem Chorwacji, która wyraźnie poprawiała pozycję z 79 w 2009 r. do 58 w 2015 r. w *Indeksie Wolności Prasy* (*Press Freedom Index*), pozostałe obniżyły swoje notowania. Najbardziej niepokojący wydaje się przypadek Bułgarii, która spadła z miejsca 51 w 2007 r. na 106 w 2015 r. i jest to najniższa pozycja wśród wszystkich krajów członkowskich Unii Europejskiej.

W rankingu *Wolność Prasy* (*Freedom of the Press*) w 2014 r. kraje zakwalifikowane do tego modelu uzyskały status „częściowo wolnych”. Podstawową cechą modelu jest silne upolitycznienie mediów i wspomniana wyżej kontrola radia i telewizji publicznej. Media prywatne, szczególnie te, które należą do właścicieli zagranicznych, uciekają

²⁶ B. Dobek-Ostrowska, *Political Parallelism or Political Bias? Consequences for the Quality of Democracy in Poland*, [w:] *Making Democracy in 20 Years...*, s. 194; H. Tworzecki, *Political Communication and Media Effects in the Context of New Democracies of East-Central Europe*, [w:] *The SAGE Handbook of Political Communication*, red. H. Semetko, M. Scammell, Los Angeles–London 2012, s. 456; B. Dobek-Ostrowska, *Polski system medialny...*, s. 188.

²⁷ F. Siebert, T. Peterson, W. Schramm, *Four Theories of Press...*

²⁸ D. Hallin, P. Mancini, *Systemy medialne...*

od udziału w debacie publicznej, interesuje je zysk i unikają jednoznacznego poparcia aktorów politycznych, bo to mogłoby zaszkodzić ich interesom. Natomiast właściciele krajowi angażują się w relacje z aktorami politycznymi, udzielając im poparcia lub krytykując ich. Aktywność polityczna mediów jest widoczna nie tylko na poziomie właścicieli, ale przede wszystkim zarządzających redakcjami i samych dziennikarzy, którzy jasno wyrażają swoje poglądy i deklarują preferencje polityczne. Relacje między partiami i systemem partyjnym a wolnością mediów dobrze odzwierciedla koncepcja partyjnej kolonizacji mediów Bajomi-Lázára²⁹.

Węgry były jednym z liderów transformacji po 1989 r. Od 2010 r. władza spoczywa w rękach konserwatywnej partii Fidesz z premierem Victorem Orbanem, a notowania kraju w rankingach demokracji i wolności prasy systematycznie spadają. Kilka prywatnych mediów zostało sprzedanych, zaś transakcje nie były w pełni transparentne. Nowi właściciele jednoznacznie popierają partię rządzącą, jak w przypadku TV2. Sipos twierdzi, że polityczne media są tylko jednym z instrumentów partii politycznych i wskazuje, że jest wielu zaangażowanych politycznie dziennikarzy, którzy nie są formalnie związani z żadną partią polityczną, ale angażują się politycznie, a stronnictwo jest ich normą dziennikarską³⁰.

To samo zjawisko jest zauważalne w Rumunii. Milewski odnotowała, że dziennikarze nie respektują dziennikarskiej niezależności, są bardzo często powiązani z partiami politycznymi i politycznymi grupami interesów³¹. Brak jasnego oddzielenia świata polityki i biznesu od mediów dobrze ilustruje przykład Dana Voiculescu, fundatora w 1991 r. i właściciela Intact Media Group, z kanałami telewizyjnymi Antena 1 i Antena 3, który jednocześnie był założycielem partii politycznej i członkiem Senatu w rumuńskim parlamencie. W 2013 r. skazano go za korupcję na dziesięć lat pozbawienia wolności. Grupa medialna pozostaje dalej na rynku i jest w rękach jego córki. Innym przykładem jest Sorin Ovidiu Vintu, były właściciel grupy medialnej Realitatea-Cațavencu, który w 2012 r. został skazany za korupcję i niepłacenie podatków. Avadani i Lupu przedstawiają całą listę trendów charakterystycznych dla rumuńskiego rynku medialnego, jak cenzura i autocenzura, niska etyka zawodowa, zmniejszanie się populacji dziennikarzy i ich deprofesjonalizacja, tymczasowe zatrudnienie³². Spadek wiarygodności i finansowa zapaść mediów spowodowana kryzysem ekonomicznym w 2009 r. dodatkowo utrudnia funkcjonowanie rynku medialnego.

²⁹ P. Bajomi-Lázár, *Variations in Media Freedom: Why Do Some Governments in Central and Eastern Europe Respect Media Freedom More than Other Ones?*, „Central European Journal of Communication” 2015, Vol. 8, nr 1, s. 6.

³⁰ B. Sipos, *Bias, Partisanship, Journalistic Norms and Ethical Problems in the Contemporary Hungarian Political Media*, „Central European Journal of Communication” 2013, Vol. 6, nr 2, s. 101.

³¹ N. Milewski, P. Barczyśzyn, E. Lauk, *Three Countries, One Profession: Journalism Culture in Poland, Romania and Moldova*, [w:] *Journalism that Matters. Views from Central and Eastern Europe*, red. M. Glowacki, E. Lauk, A. Balčytienė, Frankfurt am Main 2014, s. 110.

³² I. Avadani, C. Lupu, *Starea sectorului mass-media din România în 2014 – Vulnerabilități și posibile soluții*, Centrul pentru Jurnalism Independent, București, V 2015, [online] <http://www.cji.ro/wp-content/uploads/2015/05/Mass-media-in-2014.pdf>, 26 V 2015.

Te same tendencje widoczne są także w Bułgarii. Kolonizacja partyjna mediów jest zjawiskiem codziennym, a symbiotyczne relacje elit partyjnych i mediów są powszechnie akceptowane³³. Zankova i Kirilov twierdzą, że bułgarskie media znalazły się w pułapce, są niewolnikami upolitycznienia i komercjalizacji³⁴. Przykładem braku przejrzystości powiązań polityczno-biznesowo-medialnych może być New Bulgarian Media Group Holding. Oficjalnie należy ona do Ireny Krastevej, matki kontrowersyjnego polityka Delyana Peevskiego, szefa Państwowej Agencji Bezpieczeństwa Narodowego i członka Parlamentu Europejskiego od 2014 r.

Chorwacja jest najmłodszym członkiem Unii Europejskiej. Peruško zauważa, że relacje polityki i mediów w tym kraju wykazują wiele cech charakterystycznych dla modelu spolaryzowanego pluralizmu typowego dla krajów śródziemnomorskich³⁵. Jedną z nich jest wysoki paralelizm polityczny. Światy polityki i mediów nie są oddzielone, co w konsekwencji przekłada się na brak różnorodności w zawartości mediów i ograniczenie roli mediów w kształtowaniu demokratycznych standardów. Dodatkowo obserwuje się historycznie zakorzeniony proces wymiany między światem dziennikarzy i polityków: wielu dyplomatów, członków parlamentu, a nawet premierzy to byli dziennikarze.

Serbia, choć to jedyny kraj w tej grupie niebędący członkiem Unii Europejskiej, wykazuje więcej podobieństw z modelem mediów upolitycznionych niż mediów w fazie przejścia do demokracji. W indeksach demokracji i wolności prasy plasuje się pomiędzy Bułgarią i Rumunią. Pozycja kraju w indeksie wolności mediów w 2015 r. spadła, co tłumaczy się zwiększoną presją rządu na media i zwiększonymi restrykcjami wobec dziennikarzy w ostatnim okresie. Serbscy dziennikarze przyznają, że ich zawodowa autonomia jest ograniczana w konsekwencji ścisłych powiązań państwa, aktorów politycznych, przede wszystkim rządzącej koalicji, i właścicieli mediów³⁶. Dodatkowo presja ekonomiczna i zła sytuacja finansowa kraju ma odbicie w kondycji mediów prywatnych. Strategie zagranicznych właścicieli skoncentrowanych na zysku prowadzą do pogłębienia komercjalizacji, co przekłada się na tabloidyzację mediów i coraz niższy profesjonalizm dziennikarski.

W oparciu o dostępne dane i badania znajdujemy wiele wspólnych cech w relacjach między polityką i mediami w Bułgarii, Chorwacji, Rumunii, Serbii i na Węgrzech, co pozwala zaliczyć te kraje do jednego modelu. Najważniejsze z nich to wysokie upolitycznienie mediów, brak przejrzystości w relacjach dziennikarzy/właścicieli mediów i polityków/partii politycznych, a dodatkowo silne powiązania pomiędzy światem polityki, biznesu i mediów.

³³ A. Dobрева, *Evaluation of Political Regimes, Personal Predisposition, and Political Information Processing (Case of Bulgaria)*, „Mediałni Studia” 2013, Vol. 2, s. 170.

³⁴ B. Zankova, S. Kirilov, *Watchdog or Underdog: How Ethical is the Bulgarian Media?*, [w:] *Journalism that Matters...*, s. 126.

³⁵ Z. Peruško, *Media Pluralism Policy in a Post-socialist Mediterranean Media System: The Case of Croatia*, „Central European Journal of Communication” 2013, Vol. 6, nr 2, s. 205.

³⁶ M. Radojković, A. Milojević, A. Ugrinić, *Journalism in Crisis: The Case of Serbia*, [w:] *Journalism that Matters...*, s. 140-141.

5. MODEL MEDIÓW W FAZIE PRZEJŚCIA DO DEMOKRACJI

Trzeci z proponowanych modeli relacji polityki i mediów jest najtrudniejszy do zdiagnozowania, co wiąże się z ograniczoną ilością publikacji i dostępnych danych.

Do tej grupy zaliczam siedem krajów – dwa mają status „niedoskonałych demokracji”: Mołdowa i Macedonia, pozostałe to reżimy hybrydowe: Albania, Bośnia i Hercegowina, Czarnogóra, Kosowo i Ukraina. Z wyjątkiem Albanii, która miała swoją państwowość przed upadkiem komunizmu, wszystkie pozostałe musiały przejść poczwórną transformację i zbudować własną państwowość. Zakwalifikowane tu kraje, zgodnie z koncepcją Rozumilowicz, są nadal w fazie przejścia do demokracji i na podstawowym etapie transformacji mediów. Potrzebują więcej czasu na budowę demokratycznego systemu politycznego. Ciągłe istnieje w nich ryzyko zwrotu w kierunku autorytarnych form władzy.

Cechą modelu jest ubóstwo (najbiedniejsze kraje w Europie), niski poziom edukacji i kultury politycznej. Słaby rozwój ekonomiczny kraju przekłada się na kondycję systemu mediów, a dodatkowo mały rozmiar rynków medialnych nie zachęca zagranicznych inwestorów.

Elity polityczne ściśle kontrolują media. Na przykład Vladimir Plahotniuc, mołdowski biznesmen, polityk, członek parlamentu i Rady Europy, jest także właścicielem gazet („Publica”, „Ziarul Timpul”) i kilku stacji telewizyjnych (Prime, 2 Plus, Canal 3). Ukraiński prezydent Petro Poroszenko jest nie tylko jednym z najbogatszych biznesmenów w kraju, należy do niego stacja telewizyjna Kanał 5, która wyraźnie popiera określoną opcję polityczną. Dziennikarze stacji byli bardzo aktywni od początku antyrządowych protestów w 2013 r. Rosyjskie media nazywają Kanał 5 „tubą propagandową banderowców”. W rękach Poroszenko jest także tygodnik „Korespondent” oraz powiązany z nim serwis internetowy, a także serwis Bigmir.net. Jak podkreślają analitycy rynku ukraińskiego, taki stan posiadania mediów nie czyni z prezydenta magnata medialnego, jak Rinat Achmetow, ale daje dobre zaplecze dla działalności politycznej i możliwość jasnego wyrażania poglądów.

Ograniczenie autonomii dziennikarskiej przez biznesmenów i rząd (elity polityczne), a także brak obiektywizmu to typowe cechy mediów zarówno państwowych (publicznych), jak i prywatnych. Media faworyzują elity rządzące. Typową cechą dla tych krajów jest bardzo słaby rozwój partii opozycyjnych. W tej sytuacji media prywatne usiłują niekiedy pełnić funkcję opozycji, ale brak wypracowanych standardów demokratycznych i niski profesjonalizm dziennikarski tego nie ułatwiają. Kiedy media tracą rządowe subsydia, zaczynają szukać innych źródeł finansowania, jak np. „przyjacielskie usługi” polegające na wspieraniu partii politycznych i biznesu³⁷. Nepotyzm jest cechą wspólną dla krajów tego modelu, a niejasne relacje dziennikarzy z politykami osłabiają i tak małą wiarygodność mediów³⁸.

³⁷ N. Milewski, P. Barczyszyn, E. Lauk, *Three Countries...*, s. 110.

³⁸ N. Vasilendiuc, *Cultura profesională a jurnaliștilor*, București 2011, s. 140-141.

Ukraina jest najbardziej kontrowersyjnym krajem w tym modelu. Wydarzenia, które miały miejsce w 2014 i 2015 r., i ich skutki pozwalają na przesunięcie Ukrainy z modelu autorytarnego do modelu mediów w fazie przejścia do demokracji. Rewolucja Euromajdanu, a następnie wybory prezydenckie i parlamentarne w 2014 r. zaważyły na zmianach elit politycznych, społeczeństwa i mediów. W rankingu *Wolność Prasy* (*Freedom of the Press*) w 2015 r. kraj przesunął się z 63 na 58 miejsce z grupy krajów z „brakiem wolności” do „częściowo wonnych”. Wielu obserwatorów sceny politycznej na Ukrainie odnotowało, że zmniejszyła się presja polityczna wywierana na media i osłabła wrogość społeczeństwa wobec elity rządzącej. Prawo dostępu do informacji, a także autonomia mediów elektronicznych poszerza się systematycznie. Znacząca część mediów jest prywatna (78%), 19% stanowi własność komunalną, a tylko 3% należy do państwa³⁹. Media na Ukrainie są w fazie zmian, ale nie można przewidzieć efektów transformacji w przyszłości. Według raportu o wolności prasy w 2014 r. wydarzenia na Euromajdanie i konflikt we wschodniej Ukrainie dramatycznie pogorszyły bezpieczeństwo i warunki pracy dziennikarzy. Istnieje około 1000 dokumentów świadczących o braku wolności słowa (dwa razy więcej niż w roku poprzednim i trzy razy więcej niż dwa lata wcześniej). Pięciu dziennikarzy i dwóch pracowników mediów zostało zabitych, 280 zostało zaatakowanych, głównie na Euromajdanie⁴⁰. W 2015 r. [do chwili ukazania się tego numeru „Politei” - przyp. red.] został zmordowany jeden dziennikarz, szesnastu zostało rannych, zanotowano trzynaście przypadków utrudniania pracy i dwa przypadki cenzury. Innym problemem jest ograniczanie transparentności mediów, Kanał 5 w dalszym ciągu należy do prezydenta Poroszenko, choć zapowiadano jego sprzedaż.

6. MODEL AUTORYTARNY

Model autorytarny reprezentują w Europie dwa kraje – Rosja i Białoruś (*Democracy Index 2014*). W *Indeksie Wolności Prasy* (*Press Freedom Index*) w 2015 r. Rosja była sklasyfikowana na pozycji 152, zaś Białoruś na 180 miejscu jako „pozbawione wolności”. W 2015 r. Białoruś została zaliczona do „najgorszych z najgorszych krajów” świata (*worst of the worst states*)⁴¹.

W obecnym modelu autorytarnym w Europie Wschodniej znajdują odbicie pewne cechy, o których pisali Siebert, Peterson i Schramm⁴². Należy jednak zaznaczyć, że nie jest to kontynuacja modelu sowiecko-totalitarnego. Media są nadal skrajnie upolitycznione, ale służą już nie partii i ideologii komunistycznej, ale autorytarne-

³⁹ *Freedom of the Press 2015: Ukraine*, Freedom House, [online] <https://freedomhouse.org/report/freedom-press/2015/ukraine#.VdR5TfNR-w>, 12 V 2015.

⁴⁰ *2014: Summary for Freedom of Press in Ukraine – Institute of Mass Information*, 27 I 2015, [online], <http://imi.org.ua/en/news/47410-2014-summary-for-freedom-of-press-in-ukraine-institute-of-mass-information.html>, 12 V 2015.

⁴¹ *Press Freedom Maps (2015)*, Freedom House, [online] https://freedomhouse.org/report/freedom-press-2015/press-freedom-maps#.VUsNP_ntmko, 12 V 2015.

⁴² F. Siebert, T. Peterson, W. Schramm, *Four Theories of Press...*

mu przywódcy, jak Władimir Putin i Aleksander Łukaszenka. Stanowią one narzędzie silnej propagandy politycznej i zwiększania efektów polityki rządzących. Jakakolwiek krytyka elit władzy, a przede wszystkim lidera, jest zakazana. Dzięki takim mediom podporządkowanie i kontrola społeczeństwa jest bardziej efektywna. Rządzący mogą wpływać na postawy i zachowania obywateli, skuteczniej podtrzymywać reżim polityczny.

Białoruś jest trudnym do analizy przypadkiem ze względu na brak badań naukowych. W 2014 r. w *Indeksie Demokracji* kraj został sklasyfikowany na 125 pozycji pośród 167 państw. Według rankingu *Wolność Mediów* (*Freedom of the Press 2015*) to przykład systemu „restryktywnego”: punktacja za wolność prasy – 93/100, za środowisko prawne – 29/30, środowisko polityczne – 36/40, środowisko ekonomiczne – 28/30⁴³. Dane te potwierdzają, że jest to jeden z ekstremalnych systemów autorytarnych nie tylko w Europie, ale i na świecie. *Łukaszenka utrzymuje się przy władzy od ponad dwudziestu lat (od 1994 r.). Jest dyktatorem łamiącym wszelkie prawa obywatelskie, stosującym przemoc i tortury wobec przeciwników politycznych, wielu z nich pozbawiono życia. W 2013 r. policja zatrzymała czterdziestu pięciu dziennikarzy i blogerów, którzy próbowali nagłaśniać kwestie protestów i politycznych wydarzeń. Oficjalne białoruskie media gloryfikują przywództwo polityczne Łukaszenki i ciągle podkreślają zalety silnego państwa z silnym wodzem. Zawartość mediów jest dokładnie kontrolowana przez specjalne tajne służby i przechodzi przez odpowiednie procedury cenzorskie. W końcu 2014 r. organizacja Reporterzy bez Granic ostrzegała, że zakres wolności obywatelskich i mediów został drastycznie ograniczony poprzez zablokowanie stron internetowych*⁴⁴.

Rosja cieszy się dużym zainteresowaniem politologów i komunikologów na świecie. Po upadku ZSRR w 1991 r. kraj, tak jak Białoruś, ewoluował z modelu sowiecko-totalitarnego do modelu autorytarnego. Bodrunova prezentuje najważniejsze cechy takiego systemu mediów⁴⁵. Po pierwsze, system polityczny cechuje brak rywalizacji politycznej. Putin jest praktycznie niekwestionowanym liderem od 1999 r., a fakt zamiany stanowisk prezydenta i premiera z Miedwiediewem nie miał znaczenia. Władza jest silnie scentralizowana. Po drugie, media są zinstrumentalizowane przez elitę polityczną. Podział na elity polityczne, biznesowe i medialne praktycznie nie istnieje. W istocie jest to rodzaj fuzji polityków i właścicieli mediów. Po trzecie, jednym z kluczowych problemów jest nie tylko brak wolności mediów, ale też brak konkurencji na rynkach narodowych i regionalnych, co prowadzi do instrumentalizacji istniejących podmiotów przez obecne tam elity polityczne. Po czwarte, media opozycyjne, w tym też internet, postrzegany jako kolebka społeczeństwa obywatelskiego, które popierały polityczne protesty, są coraz bardziej kontrolowane (Lenta.ru, Levada Center). Te cechy były

⁴³ *Freedom of the Press 2014: Belarus*, Freedom House, [online] <https://freedomhouse.org/report/freedom-press/2014/belarus#.VdRtAPINR-w>, 17 IV 2015.

⁴⁴ *Belarusian Authorities Impose Alarming Internet Controls*, Reporters without Borders, 19 V 2015, [online] <http://en.rsf.org/belarus-belarusian-authorities-impose-24-12-2014,47420.html>, 17 IV 2015.

⁴⁵ S.S. Bodrunova, *Fragmentation and Polarization of the Public Sphere in the 2000s: Evidence from Italy and Russia*, „Global Media Journal” (German ed.) 2013, Vol. 3, nr 1, [online] http://www.db-thueringen.de/servlets/DerivateServlet/Derivate-27654/GMJ5_Bodrunova_final.pdf, 17 IV 2015.

podnoszone też przez innych badaczy. De Smaele wskazywała takie cechy „rosyjskiego modelu”, jak niewielkie czytelnictwo prasy masowej, wysoki paralelizm polityczny, niski profesjonalizm dziennikarski i silna interwencja państwa w system medialny⁴⁶. Badaczka uważa, że w Rosji nie ma wyraźnego podziału na politykę i biznes, ale że *biznes jest polityką*⁴⁷. Symbioza tych dwóch grup w czasach Putina jest podkreślana przez wielu innych politologów i komunikologów. Raybov mówił wprost o symbiozie *władzy i własności*⁴⁸, a Pasti o etatyzacji mediów, która ma ochraniać rządzących przed niepewnością rynku⁴⁹. Vartanova określiła rosyjski system mediów jako *państwowy model komercyjny*, w którym relacje między mediami a polityką kształtują się pod wpływem autorytaryzmu i tradycji paternalistycznej⁵⁰. Elity dziennikarskie, właściciele i menedżerowie mediów są zintegrowani z państwem, a ta integracja odzwierciedla tradycyjny paternalistyczny charakter więzi między mediami a państwem, w ramach których *media grają rolę niewinnego i posłusznego dziecka*⁵¹.

Granica między polityką i dziennikarstwem w Rosji jest trudno dostrzegalna. Jest to asymetryczny model z dominacją aktorów politycznych. Co ciekawe, w badaniach empirycznych prowadzonych w 2012 r. ponad połowa ankietowanych dziennikarzy akceptowała działalność polityczną jako alternatywę dla zawodu dziennikarskiego⁵², a Pasti, w oparciu o swoje studia, mówi o dziennikarstwie jako o „społecznej windzie”, która pozwala dostać się do politycznych elit⁵³.

WNIOSKI

Badania prowadzone przez politologów od lat 70. XX w. nad procesami przejścia od systemów autorytarnych do demokracji, nazywane niekiedy „tranzytologią”, pozwoliły na wyodrębnienie pewnych charakterystycznych faz. Do lat 90. XX w. studia te były skoncentrowane na krajach kapitalistycznych z prywatną własnością środków produkcji i mediów, przede wszystkim w Europie Południowej (Hiszpania, Portugalia, Grecja), Ameryce Łacińskiej, Azji i Afryce. Po upadku bloku sowieckiego i rozpadzie

⁴⁶ H. de Smaele, *In Search of a Label for the Russian Media System*, [w:] *Comparing Media Systems. European and Global Perspectives*, red. B. Dobek-Ostrowska i in., Budapest–New York 2010, s. 41–62.

⁴⁷ *Tamże*, s. 58.

⁴⁸ A. Рябов, *Постсоветская общественная модель: характерные особенности и современное состояние*, „Вестник общественного мнения” 2011, nr 1 (107), s. 6.

⁴⁹ S. Pasti, *Russian Journalists as a Social Lift: Comparing Journalistic Attitudes in the period 1992–2008*, [w:] *Journalism that Matters...*, s. 169.

⁵⁰ E. Vartanova, *The Russian Media Model in the Context of Post-Soviet Dynamics*, [w:] *Comparing Media Systems...*, s. 139.

⁵¹ *Tamże*, s. 142.

⁵² B. Dobek-Ostrowska, *Journalism and Politics*, [w:] *Journalism in Change. Journalistic Culture in Poland, Russia and Sweden*, red. G. Nygren, B. Dobek-Ostrowska, Frankfurt am Main 2015, s. 185, *Studies in Communication and Politics*, 3.

⁵³ S. Pasti, *Russian Journalists...*, s. 158.

ZSRR procesy zmian objęły także kraje komunistyczne, ale były one bardziej złożone. Obejmowały nie jeden obszar polityki, ale miały charakter „potrójnej”, a niekiedy „poczwórnej” transformacji. Z budową państwowości zmagало się szesnaście krajów, które wyłoniły się z rozpadu ZSRR, Jugosławii i Czechosłowacji. W przypadku Jugosławii okupiono to wysokim kosztem wojny na Bałkanach. Budowa państwowości i narodowości nie stanowiła przeszkody w przypadku Czech, Słowacji i krajów bałtyckich, ale była i nadal jest problemem na Bałkanach. Wprowadzenie wolnorynkowego systemu ekonomicznego było poważnym wyzwaniem dla krajów, które nie miały doświadczeń z prywatną własnością. Ubóstwo społeczeństwa i wysoka korupcja to cechy charakterystyczne dla większości krajów Europy Środkowej i Wschodniej. Reformy polityczne, budowa demokracji, wysokich politycznych standardów i niezależnych mediów przebiegały w różnym tempie i z odmiennymi efektami. W trzeciej dekadzie tej złożonej transformacji w dwudziestu jeden krajach można wyróżnić cztery modele relacji polityki i mediów (tab. 4).

Do modelu liberalno-hybrydowego zostały zaliczone kraje, o których można powiedzieć, że zakończyły proces transformacji z sukcesem, które mają najlepsze wyniki w rozwoju ekonomicznym i najlepiej w tym regionie Europy wykształcone społeczeństwo obywatelskie, także dzięki szerokiemu i swobodnemu dostępowi do internetu. Wszystkie kraje są uznane za demokracje, choć nie te „pełne”, ale z pewnymi wadami. Model jest rodzajem hybrydy łączącej niektóre cechy takich modeli Hallina i Manciniego, jak liberalny i spolaryzowanego pluralizmu. Media są generalnie niezależne od świata polityki, choć nie stało się to od razu. Zagrożeniem dla ich jakości nie są już aktorzy polityczni, ale rynek i komercjalizacja, która pogłębia się z roku na rok.

Do modelu mediów upolitycznionych zostały zakwalifikowane pozostałe kraje, które są członkami Unii Europejskiej, i Serbia – która znajduje się poza nią. Są to przypadki systemów cechujące się pluralizmem politycznym, z mediami powiązanymi z różnymi opcjami ideologicznymi i politycznymi. Dziennikarze są zaangażowani, wspierają partie i liderów zgodnie z własnymi przekonaniami, co wspiera tezę o spadającym profesjonalizmie dziennikarskim.

Model mediów w fazie przejścia do demokracji obejmuje kraje, które, z wyjątkiem Albanii, przeszły „poczwórną” transformację. Miały najwięcej przeszkód do pokonania i do dzisiaj nie radzą sobie z nimi. Przede wszystkim są to kraje najbardziej niebezpieczne w Europie, ze słabo wykształconym społeczeństwem obywatelskim. Media są tylko częściowo wolne, zdecydowana większość z nich jest powiązana formalnie lub nieformalnie z elitami władzy. Cechuje je brak przejrzystości w relacjach z polityką i w istocie stanowią one narzędzie politycznego wpływu i wsparcia rządzących. W przypadku tego modelu ciągle istnieje ryzyko, że kraje do niego zaliczone mogą zejść z drogi do demokracji (*Authorian backlash*), a wizja samej demokracji to bardzo odległa perspektywa.

Listę zamykają dwa kraje autorytarne – Białoruś i Rosja – gdzie zgodnie z licznymi przedstawionymi wyżej badaniami media i państwo to jedność. Stanowią one narzędzie w rękach rządzących.

Tabela 4. Modele mediów i polityki w Europie Środkowo-Wschodniej

Faza demokracji (Rustow, 1970)	Demokracja	Konsolidacja demokracji	Przejście do demokracji	Reżim autorytarny
Etap reformy mediów (Rozumilowicz, 2002)	Etap po transformacji	Wtórny etap transformacji	Wstępny etap transformacji	Media jako narzędzie władzy politycznej
Główne cechy	<ul style="list-style-type: none"> – Pluralizm polityczny – Media wolne – Hybrydyzacja – Komercjalizacja 	<ul style="list-style-type: none"> – Pluralizm polityczny – Media wolne – Upolitycznienie mediów 	<ul style="list-style-type: none"> – Media częściowo wolne – Silne upolitycznienie mediów – Brak przejrzystości relacji polityczno-biznesowych 	<ul style="list-style-type: none"> – Restryktywny reżim polityczny – Kontrola państwa nad mediami (cenzura) – Brak wolności mediów
MODEL LIBERALNO-HYBRYDOWY	Czechy Estonia Łotwa Litwa Polska Słowacja Słowenia			
MODEL MEDIÓW UPOLITYCZ-NIONYCH		Bułgaria Chorwacja Rumunia Serbia Węgry		
MODEL MEDIÓW W FAZIE PRZEJŚCIA DO DEMOKRACJI			Albania Bośnia i Hercegowina Czarnogóra Kosowo Macedonia Mołdowa Ukraina	
MODEL AUTO-RYTARNY				Białoruś Rosja

Źródło: opracowanie własne.

Czas odpowiedzieć na pytanie postawione w tytule: politologia czy komunikologia, razem czy osobno? Zaprezentowane powyżej studia porównawcze obejmujące Europę Środkowo-Wschodnią wyraźnie dowodzą, jak dalece wiedza wypracowana przez politologów i komunikologów wzajemnie się uzupełnia i wspiera. Bez tego współdziałania prezentacja czterech modeli relacji polityki i mediów byłaby poważnie utrudniona, a może nawet niemożliwa.

BIBLIOGRAFIA

- 2014: *Summary for Freedom of Press in Ukraine – Institute of Mass Information*, 27 I 2015, <http://imi.org.ua/en/news/47410-2014-summary-for-freedom-of-press-in-ukraine-institute-of-mass-information.html>.
- 2015 *World Press Freedom Index*, Reporters Without Borders, [online] <https://index.rs.org/#!/>.
- Agh A., *Democratic Consolidation or Backsliding in East Central Europe: Rediscovery of the Past Twenty Years of the „Lands in Between”*, [w:] *Central Europe. Two Decades After*, red. R. Riedel, Warsaw 2010.
- Avadani I., Lupu C., *Starea sectorului mass-media din România în 2014 – Vulnerabilități și posibile soluții*, Centrul pentru Jurnalism Independent, București, V 2015, [online] <http://www.cji.ro/wp-content/uploads/2015/05/Mass-media-in-2014.pdf>.
- Bajomi-Lázár P., *Variations in Media Freedom: Why Do Some Governments in Central and Eastern Europe Respect Media Freedom More than Other Ones?*, „Central European Journal of Communication” 2015, Vol. 8, nr 1.
- Balčytienė A., *Culture as a Guide in Theoretical Explorations of Baltic Media*, [w:] *Comparing Media Systems Beyond the Western World*, red. D. Hallin, P. Mancini, Cambridge 2012, *Communication, Society and Politics*.
- Belarusian Authorities Impose Alarming Internet Controls*, Reporters without Borders, 19 V 2015, [online] <http://en.rs.org/belarus-belarusian-authorities-impose-24-12-2014,47420.html>.
- Bodrunova S.S., *Fragmentation and Polarization of the Public Sphere in the 2000s: Evidence from Italy and Russia*, „Global Media Journal” (German ed.) 2013, Vol. 3, nr 1, [online] http://www.db-thueringen.de/servlets/DerivateServlet/Derivate-27654/GMJ5_Bodrunova_final.pdf.
- Brüggemann M. i in., *Hallin and Mancini Revisited: Four Empirical Types of Western Media System*, „Journal of Communication” 2014, Vol. 64, nr 6, [online] <http://dx.doi.org/10.1111/jcom.12127>.
- Democracy Index 2014: Democracy and Its Discontents*, The Economist Intelligence Unit, [online] <http://www.sudestada.com.uy/Content/Articles/421a313a-d58f-462e-9b24-2504a37f6b56/Democracy-index-2014.pdf>.
- Deutsch K., *The Nerves of Government. Models of Political Communication and Control*, New York 1963.
- Dobek-Ostrowska B., *Italianization (or Mediterraneanization) of Polish Media Systems? Reality and Perspective*, [w:] *Comparing Media Systems Beyond the Western World*, red. D. Hallin, P. Mancini, Cambridge 2012, *Communication, Society and Politics*.
- Dobek-Ostrowska B., *Journalism and Politics*, [w:] *Journalism in Change. Journalistic Culture in Poland, Russia and Sweden*, red. G. Nygren, B. Dobek-Ostrowska, Frankfurt am Main 2015, *Studies in Communication and Politics*, 3.
- Dobek-Ostrowska B., *Media masowe i aktorzy polityczni w świetle studiów nad komunikowaniem politycznym*, Wrocław 2004, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, nr 2594.

- Dobek-Ostrowska B., *Political Parallelism or Political Bias? Consequences for the Quality of Democracy in Poland*, [w:] *Making Democracy in 20 Years. Media and Politics in Central and Eastern Europe*, red. B. Dobek-Ostrowska, M. Głowacki, Wrocław 2011, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, nr 3299. *Komunikowanie i Media*.
- Dobek-Ostrowska B., *Polski system medialny na rozdrożu. Media w polityce, polityka w mediach*, Wrocław 2011, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, nr 3298. *Komunikowanie i Media*.
- Dobrev A., *Evaluation of Political Regimes, Personal Predisposition, and Political Information Processing (Case of Bulgaria)*, „Mediální Studia” 2013, Vol. 2.
- Easton D., *A Systems Analysis of Political Life*, New York 1965.
- Freedom in the World 2014*, Freedom House, [online] <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2014#.VdRxxvINR-w>.
- Freedom of the Press 2014*, Freedom House, [online] https://freedomhouse.org/report/freedom-press/freedom-press-2014#.VdRxm_INR-w.
- Freedom of the Press 2014: Belarus*, Freedom House, [online] <https://freedomhouse.org/report/freedom-press/2014/belarus#.VdRtAPINR-w>.
- Freedom of the Press 2015*, Freedom House, [online] <https://freedomhouse.org/report/freedom-press/freedom-press-2015#.VdRXYPINR-w>.
- Freedom of the Press 2015: 2015 Map of Press Freedom*, Freedom House, [online] <https://freedomhouse.org/report/freedom-press/freedom-press-2015#.VUCI9CHtmko>.
- Freedom of the Press 2015: Ukraine*, Freedom House, [online] <https://freedomhouse.org/report/freedom-press/2015/ukraine#.VdR5TfINR-w>.
- Habermas J., *Political Communication in Media Society. Does Democracy Still Enjoy an Epistemic Dimension? The Impact of Normative Theory on Empirical Research*, „Communication Theory” 2006, Vol. 16, nr 4, [online] <http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-2885.2006.00280.x>.
- Hallin D., Mancini P., *Comparing Media Systems. Three Models of Media and Politics*, Cambridge 2004, *Communication, Society and Politics*.
- Hallin D., Mancini P., *Systemy medialne. Trzy modele mediów i polityki w ujęciu porównawczym*, przeł. M. Lorek, Kraków 2007, *Media*.
- Hayoz N., *New Democracies and the Persistence of Old Power Structures in East Central and Eastern Europe*, [w:] *Central Europe. Two Decades After*, red. R. Riedel, Warsaw 2010.
- Huntington S., *Trzecia fala demokratyzacji*, przeł. A. Dziurdziuk, Warszawa 1995.
- Internet Users by Country (2014)*, Internet Live Stats, [online] <http://www.internetlivestats.com/internet-users-by-country/>.
- Jakubowicz K., *Democracy at 20? Many (Un)happy Returns*, [w:] *Making Democracy in 20 Years. Media and Politics in Central and Eastern Europe*, red. B. Dobek-Ostrowska, M. Głowacki, Wrocław 2011, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, nr 3299. *Komunikowanie i Media*.
- Jakubowicz K., *Rude Awakening. Social and Media Change in Central and Eastern Europe*, Cresskill 2007, *Hampton Press Communication Series. Political Communication*.
- List of countries by GDP (PPP) per capita*, Wikipedia, [online] http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_%28PPP%29_per_capita.
- Milewski N., Barczyżyn P., Lauk E., *Three Countries, One Profession: Journalism Culture in Poland, Romania and Moldova*, [w:] *Journalism that Matters. Views from Central and Eastern Europe*, red. M. Głowacki, E. Lauk, A. Balčytienė, Frankfurt am Main 2014.

- O'Donnell G., Schmitter Ph., *Transitions from Authoritarian Rule. Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*, Baltimore 1986.
- Ondrašik B., Škop M., *Pressured Media – Two Nations, Different Problem. Development of the Media in Slovakia and Czech Republic from the 1993 Split until the Present Day*, [w:] *Making Democracy in 20 Years. Media and Politics in Central and Eastern Europe*, red. B. Dobek-Ostrowska, M. Głowacki, Wrocław 2011, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, nr 3299. *Ko-munikowanie i Media*.
- Pasti S., *Russian Journalists as a Social Lift: Comparing Journalistic Attitudes in the period 1992-2008*, [w:] *Journalism that Matters. Views from Central and Eastern Europe*, red. M. Głowacki, E. Lauk, A. Balčytienė, Frankfurt am Main 2014.
- Peruško Z., *Media Pluralism Policy in a Post-socialist Mediterranean Media System: The Case of Croatia*, „Central European Journal of Communication” 2013, Vol. 6, nr 2.
- Peruško Z., Vozab D., Čuvalo A., *Audiences as a Source of Agency in Media Systems: Post-socialist Europe in Comparative Perspective*, „Mediální Studia” 2013, Vol. 2.
- The Politics of the Developing Areas*, red. G. Almond, J. Coleman, Princeton 1960.
- Press Freedom Maps (2015)*, Freedom House, [online] https://freedomhouse.org/report/freedom-press-2015/press-freedom-maps#.VUsNP_ntmko.
- Press Freedom Rankings*, Freedom House, [online] https://freedomhouse.org/report/freedom-press-2014/press-freedom-rankings#.VUslu_ntmko.
- Pridham G., *Political Transformation in Post-Communist Europe: The State of Democracy, Its Consolidation and European Integration*, [w:] *Central Europe. Two Decades After*, red. R. Riedel, Warsaw 2010.
- Puddington A., *The Democratic Leadership Gap*, Freedom House, [online] <https://freedomhouse.org/report/freedom-world-2014/essay-democratic-leadership-gap#.VdRx6PlNR-w>.
- Radojković M., Milojević A., Ugrinić A., *Journalism in Crisis: The Case of Serbia*, [w:] *Journalism that Matters. Views from Central and Eastern Europe*, red. M. Głowacki, E. Lauk, A. Balčytienė, Frankfurt am Main 2014.
- Riedel R., *Democracy Building in Central and East Europe. Transitology and Consolidation Revisited*, [w:] *Central Europe. Two Decades After*, red. tenże, Warsaw 2010.
- Rozumilowicz B., *A Democratic Change: A Theoretical Perspective*, [w:] *Media Reform. Democratizing the Media, Democratizing the State*, red. M. Price, B. Rozumilowicz, S. Verhulst, London 2002, *Routledge Research in Cultural and Media Studies*, 9.
- Schmitter P., Karl T., *Concepts, Assumptions and Hypotheses about Democratisation: Reflections on „Stretching” from South to East*, [w:] *Central Europe. Two Decades After*, red. R. Riedel, Warsaw 2010.
- Siebert F., Peterson T., Schramm W., *Four Theories of Press. The Authoritarian, Libertarian, Social Responsibility, and Soviet Communist Concepts of what the Press Should Be and Do*, Urbana 1956.
- Sipos B., *Bias, Partisanship, Journalistic Norms and Ethical Problems in the Contemporary Hungarian Political Media*, „Central European Journal of Communication” 2013, Vol. 6, nr 2.
- Smaele H. de, *In Search of a Label for the Russian Media System*, [w:] *Comparing Media Systems. European and Global Perspectives*, red. B. Dobek-Ostrowska i in., Budapest–New York 2010.
- Trampota T., Končelik J., *The Tabloidization of the Czech Daily Press*, [w:] *Making Democracy*

- in 20 Years. Media and Politics in Central and Eastern Europe*, red. B. Dobek-Ostrowska, M. Głowacki, Wrocław 2011, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, nr 3299. *Komunikowanie i Media*.
- Tworzecki H., *Political Communication and Media Effects in the Context of New Democracies of East-Central Europe*, [w:] *The SAGE Handbook of Political Communication*, red. H. Semetko, M. Scammell, Los Angeles–London 2012.
- Vartanova E., *The Russian Media Model in the Context of Post-Soviet Dynamics*, [w:] *Comparing Media Systems Beyond the Western World*, red. D. Hallin, P. Mancini, Cambridge 2012, *Communication, Society and Politics*.
- Vasilendiuc N., *Cultura profesională a jurnaliștilor*, București 2011.
- Volek J., *Between Quality and Tabloid Press Strategies*, [w:] *Making Democracy in 20 Years. Media and Politics in Central and Eastern Europe*, red. B. Dobek-Ostrowska, M. Głowacki, Wrocław 2011, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, nr 3299. *Komunikowanie i Media*.
- Zankova B., Kirilov S., *Watchdog or Underdog: How Ethical is the Bulgarian Media?*, [w:] *Journalism that Matters. Views from Central and Eastern Europe*, red. M. Głowacki, E. Lauk, A. Balčytienė, Frankfurt am Main 2014.
- Рябов А., *Постсоветская общественная модель: характерные особенности и современное состояние*, „Вестник общественного мнения” 2011, nr 1 (107).

Prof. dr hab. Bogusława DOBEK-OSTROWSKA – profesor zwyczajny w Instytucie Politologii na Uniwersytecie Wrocławskim. Autorka około dwustu prac opublikowanych w kraju i za granicą, specjalizuje się w badaniach nad komunikowaniem politycznym. Redaktor serii wydawniczych: *Studies in Communication and Politics* wydawnictwa Peter Lang oraz *Komunikowanie i Media* Wydawnictwa Uniwersytetu Wrocławskiego. Założycielka i prezes Polskiego Towarzystwa Komunikacji Społecznej (2007-2013), prezes Międzynarodowej Federacji Towarzystw Komunikologicznych IFCA (2010-2012). Redaktor czasopisma naukowego „Central European Journal of Communication”. Członkini rad wydawniczych wielu międzynarodowych prestiżowych czasopism, jak np. „Communication Theory” (International Communication Association).